

**ПРОБЛЕМА ВИБОРУ МІЖ ПРАВДОЮ Й ОБМАНОМ
У П'ЄСАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «БРЕХНЯ»
ТА ЄЖИ ШАНЯВСЬКОГО «МОРЕПЛАВЕЦЬ»**

Г. Г. Кузнєцова

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-74, e-mail: galusyarys@gmail.com*

У статті з позиції типологічних зіставлень розглянуто дихотомію понять “правда-брехня”, “істина-міф” у п'єсах українського і польського драматургів. Морально-етичні уявлення розкрито через колізії у взаєминах персонажів п'єс, в умотивованості їхніх дій і вчинків.

***Ключові слова:** п'єса, персонаж, порівняльний аналіз, мораль, правда, істина, обман, міф.*

Видатні постаті – Володимир Винниченко (1880-1951) та Єжи Шанявський (1886-1970) – посідають чільне місце не лише в українській і польській літературах, а й у світовому письменстві. Майже однолітки, вони почали творити на початку ХХ століття, дебютували оповіданнями: Володимир Винниченко – у 1902 р. («Сила і краса»), Є. Шанявський – у 1912 р. – серією оповідань на сторінках «Кур'єра Варшавського». Початок ХХ ст. ознаменувався кризою не лише в суспільно-політичному житті, а й зміною ідейно-естетичних пріоритетів.

Особливої уваги заслуговує їхня драматургічна діяльність. Як драматурги Володимир Винниченко та Єжи Шанявський були серед тих митців, які прагнули піднести національну культуру до високого світового рівня. Саме їхня драматургія вирізняється, за дослідженнями вчених, гостротою поставлених проблем, глибиною психологічних чинників, естетикою модернізму. Серед дослідників творчості Володимира Винниченка слід назвати Миколу Вороного, Юрія Смолича, Григорія Костюка, Володимира Панченка, Тамару Гундорову, Ларису Мороз, Миколу Жулинського, Олену Гнідан, Людмилу Дем'янівську, Степана Хороба; Єжи Шанявського – Григора Матушека, Лешека Колянкевича, Гелену Янашек-Іванікчовську, Мирославу Медицьку, Войцеха Жєгака та ін. У багатьох працях літературознавці трактують драматургію Володимира Винниченка та Єжи Шанявського як явища, що вписуються у європейський літературний контекст. Підтвердженням цьому є, зокрема, те, що багато їхніх п'єс, у тому числі «Брехня» і «Мореплавець», були перекладені різними мовами світу та з великим успіхом ставилися на сценах європейських театрів.

Нашу увагу привернули саме п'єси «Брехня»(1910 р.) і «Мореплавець» (1925 р.), конфлікти яких моделюються довкола вирішення морально-естетичних проблем, побудованих на контрастах. Типологічне зіставлення літературних творів, подібних за жанром, в українській компаративістиці доволі поширене і має тривалу традицію останніх десятиріч. Адже таке зіставлення – “це виявлення не так контактено-генетичних (зовнішніх і внутрішніх) зв'язків між різними літературами та їх представниками, як з'ясування спорідненості тих чи тих явищ, засобів, викликаних спільним предметом дослідження, хронологічними збігами, а також схожістю використання прийомів поетики...” [10, с. 285].

Дихотомія понять “правда-брехня”, “істина-міф” як вагомий компонент сюжетної дії та їх осмислення у п'єсах Володимира Винниченка «Брехня» та Єжи Шанявського «Мореплавець» надається до паралельних зіставлень у контексті загальнолітературних змін доби, зокрема символізації художньої образності. Одну з головних ролей у розкритті конфлікту як поліфункціонального явища відіграють характери дійових осіб, що є рушійними силами драматичної дії і драматизму.

Що ж дає підстави стверджувати про збіги в драматургічній творчості Володимира Винниченка та Єжи Шанявського?

Передовсім, як уже зазначалось, близькими є морально-етичні проблеми, роль підсвідомого у житті людини. У композиційних прийомах, у загальному пафосі п'єс українського і польського митців простежуються деякі паралелі, зокрема прийом подвійного «програмування» ситуації, динаміка діалогічного мовлення, взаємодія діалогічної та сценічної композиції, притаманної лише поетиці драматичного твору. Доцільним при цьому видається порівняння реплік дійових осіб з обох п'єс драматургів, що звучать як ремінісценції.

П'єса «Брехня»: Наталія Павлівна: “О, людям, котику, зовсім не треба правди чи брехні, їм треба щастя, розумієш, щастя, спокою. Коли брехня може це дати – слава брехні!” [1, с. 150].

П'єса «Мореплавець»: Шмідт: “Нм... to bywa... częściej niż w życiu bywa to w powieści, o której można powiedzieć: “wszystko to być może, jednakże ja to między bajki włożę”... Tobywa...” (“Гм...Таке буває... частіше, ніж у житті, буває таке в оповіді, про яку можна сказати: “все може бути, якщо в байку це вкладу”... Таке буває”)* [12, с. 56].

Обидва драматурги розглядають своїх персонажів у сфері морально-етичних пошуків. Наталя Павлівна, героїня п'єси Володимира Винниченка «Брехня», іде на компроміс із совістю і створює цілу апологію брехні, причому стверджує: “Істина є постаріла брехня. Всяка брехня буває істиною” [1, с. 193]. По-своєму усвідомивши таке принципове виправдання брехні, вона застосовує цей принцип і в житті, використовуючи обман як зброю для побудови стосунків між близькими людьми.

* Переклад наш. – Г.К.

Узаконюючи брехню, Наталя Павлівна переконує: “Коли знаєш, що не для себе брешеш, а для того, кому брешеш, то це зовсім не важко” [1, с. 164]. Потрібно тільки, щоб ця брехня давала радість. Те, що називають брехнею її коханець Тось, помічник її чоловіка інженер Іван Стратонович, є “гріхом” із погляду моралі. Справжнім злом є скрутне становище, в якому опинилася родина. І щоб усе лихо обернути на радість (за формулою героїні), потрібна тотальна “брехня” – цілковита відмова від “правди” (традиційного комплексу моралі) та пошук нового етичного закону. І коли Тось умовляє Наталію Павлівну піти з ним, вона відмовляється: “Я й сама розумію, [...], що я маю цілковите право покинути їх і йти з тим, кого люблю. Вини не буде ніякої. [...] Я не зможу потім жити... того, що розбила їхню віру” [1, с. 162].

Даючи характеристику новій драмі – “драмі живих символів”, Микола Вороний підкреслює: “Нова драма малює боротьбу індивідуума з самим собою, це драма почувань, пречувань, докорів сумління, драма непокою, вагання волі, ляку і жаху; це страхітливий образ кривавого бойовища в душі людини” [2, с. 252]. До “драми живих символів” критик зараховує п’єсу «Брехня», і він присвятив їй окрему розвідку [3]. “Живим символом” душі Наталі Павлівни він називає Івана Стратоновича, який “ніби наперед знає всі думки і почуття Наталі Павлівни. Він як у книзі читає в її душі і уміє найдошкульніше торкнутись усіх її болючих місць... Очевидно, утворюючи постать Івана Стратоновича, автор мав на увазі другу половину душі Наталі Павлівни – сильну і дуже [...], він нищить всі її плани самодурення, всю її хитро збудовану апологію брехні” [3, с. 262]. Він розчаровується в жінці, яка викликала в нього раніше таємне поклоніння, нещадно мстить і доводить її до загибелі (Наталя Павлівна випиває отруту, бо не має інших доказів своєї любові). До самогубства підштовхував і її чоловік: “Смерть я б пережив. А обман...”. Цікавий висновок зробила Є. Лохіна: “Моральні” й “аморальні” герої міняються місцями: поборники “святої” правди – Андрій Карпович, Тось, Іван Стратонович – виглядають чи не вбивцями. А брехлива “аморальна” жінка йде з життя, залишивши по собі саме добро” [4, с. 47].

Тонко підмітила прагнення В. Винниченка передати в характерах персонажів оті невловимі взаємопереходи добра та зла і дослідниця Лілія Ожоган: “Будуючи п’єси на антиноміях, Винниченко в характерах своїх персонажів прагне передати оті невловимі взаємопереходи добра в зло, віддзеркалити різногранність і багатовимірність людини” [7, с. 15].

Отже, через розкриття і художнє дослідження духовних деформацій персонажів п’єси «Брехня» В. Винниченко утверджує здорову людську мораль.

Серед творів письменників, які залишили помітний слід не тільки у розвитку літературно-мистецького процесу початку ХХ століття, а й в українському та польському письменстві загалом, літературознавець

Степан Хороб виділяє і драми Єжи Шанявського. П'єси драматургів 20-40-х років ХХ століття “виокремлювалися своїм новаторством, своїм постійним прагненням поєднати традиційні та модерністські засоби драматургічної поетики” [9, с. 29-30].

До таких новаторських творів належить і п'єса Є. Шанявського «Мореплавець». Її прем'єра відбулася 6 листопада 1925 року у Варшавському народному театрі, а надрукована була в 1930 році разом з двома п'єсами – «Птах» та «Адвокат і троянда». Як зазначають польські дослідники творчості драматурга, це був період найбільшої його творчої активності і вершинного досягнення [11, с. 66]. Як прем'єра, так і видання драми викликали жваву дискусію навколо морально-етичної проблеми антиномії “правда-брехня”, “істина (реальність)” – “міф (вимисел)”, що мала крайньо суперечливий характер. Різні оцінні судження виникали внаслідок дій головних персонажів твору – молодого історика Яна і капітана Нута (він же Павел Шмідт). Причиною цього став міф-легенда про мужнього капітана Нута, який під час морської битви не захотів віддати корабель у руки ворога, підпалив його і разом з кораблем пішов на дно. Спираючись на достовірні факти (правду), Ян розвінчує цей міф.

Слово “міф” має як мінімум три взаємопов'язані значення:

- 1) вигадка, фантазія, обман, казка;
- 2) уявлення архаїчних народів про створення світу й людини;
- 3) спосіб мислення, механізм світопізнання, тобто не предмет, а процес, не результат, а спосіб досягнення певного результату.

Саме про міф у третьому головному значенні йдеться у п'єсі Є. Шанявського «Мореплавець». Великий вчений О. Потебня пояснював панівне становище міфу у світосприйманні людини його взаємозв'язком з основою нашого мислення – мовою: “Міфологія неминуха; вона – необхідність, котра полягає в самій мові, якщо в мові ми визнаємо зовнішню форму думки... Міфологія у вищому сенсі слова є владою мови над думкою в усіх можливих галузях духовної діяльності...” [8, с. 297].

Серед кількох видів міфів (космогонічного – про створення світу, теологічного – про Богів, антропологічного – про перших людей Адама і Єву) існує генеалогічний міф про родини і покоління героїв. Таким міфом стала легенда про героїчного капітана Нута, який став для мешканців портового містечка, з якого походив, об'єктом гордості, взірцем для наслідування. Цей міф-легенда глибоко вкоренився у свідомості кількох поколінь людей, які були захоплені подвигом капітана і намагалися його наслідувати.

Будучи півтора року з науково-дослідницькою експедицією у пошуках інформації про капітана Нута, історик Ян повертається до свого містечка зі справжніми фактами, що розвінчують міф: капітан Нут в одній особі є Павел Шмідт – не герой, а боягуз, що разом з моряками втік під час звичайної пожежі на кораблі. І був він не красенем, а людиною

“з помітним животом і кривими ногами, не спартанцем у їжі, а справжнім алкоголіком, який вже від ранку натще пив сивуху, ... горілку, віскі, коньяк, наливки” [12, с. 13-15].

Ян дізнається від своєї нареченої Мед, що до містечка приїхав скульптор встановлювати пам'ятник капітанові Нуту. Невдовзі виявляються нові обставини: Ян є внуком капітана Нута, а насправді – Павела Шмідта, який, прибувши до містечка, просить Яна не розповідати правду і за це пропонує йому як єдиному спадкоємцеві свій маєток. Конфлікт Яна наростає також з елітою містечка (керівником партійних органів, ректором вишу, адміралом та видавцем), що прагне заробити гроші на святкуванні відкриття пам'ятника капітанові Нуту. Промовистим є діалог між Яном, головою і скульптором:

Ян

Wciąż między nami nieporozumienie. Uciekalibyście przed pożarem, panowie, uciekłbym może i ja. Mógł więc uciekać i kapitan Nut. Sędzią nie jestem. Chcę tylko prawdy. Po cóż mówić inaczej. Skończmy z tym. Skończmy z legendą o kapitanie. Kapitan Nut nie był bohaterem!

Прzewodniczący

Słuchaliśmy pana, ale kiedy pan na świętość się porwał i świętość w samo serce uderzył, nie pozostaje nam nic innego, jak wziąć kapelusze, skłonić się nisko i... wyjść...

Ян

“Wyjście” – to piękna demonstracja, ale nie argument. Cóż, Med, tak posmutniałaś?...

A ty?... Nie odezwałaś się ani razu? Czy nic cię to nie obchodzi, co mówiłem?

Rzeźbiarz

Słuchałem. Słuchałem uważnie. Kiedyś tu wszedł – toś powiedział – “To jest kapitan Nut”. Skąd poznałeś, że to on? Zobaczyłeś pierwszym spojrzeniem – takiego, jakiego widziałem ja. Więc... może był taki, jak ten [12, с. 22].

Ян

Постійно між нами непорозуміння. Втікали б ви перед пожежею, панове, втікав би, може, і я. Міг, значить, втекти і Нут. Не є суддею. Хочу тільки правди. Для чого говорити інакше. Закінчимо з тим. Закінчимо з легендою про капітана. Капітан Нут не був героєм.

Голова

Слухали pana, але коли pan зазіхнув на святе і святе в саме серце ударив, не залишається нам нічого іншого, як взяти капелюхи, вклонитися низько і ... вийти ...

Ян

“Вихід?” – то прекрасне демонстрація, але не аргумент. Чому, Мед, так засмутилася?

A ти?... Не обізвався ані разу? Чи зовсім тебе це не обходить, про що я говорив?

Скульптор

Слухав. Слухав уважно. Колись сюди зайшов – тож сказав: “Це капітан Нут”. Звідкіля дізнався, що це він? Побачив з першого погляду – такого, якого побачив я. Отже... Може був такий, як той)*.

Ян стає перед драматичним вибором: яке рішення прийняти? З одного боку, чує моральний імператив з неправдивою легендою, з іншого – добре розуміє, які будуть моральні наслідки після розвінчення міфу (люди будуть відкинуті від своїх мрій про героїзм, позбавлені взірця для наслідування, будуть зруйновані їхні ідеали) [11, с. 75]. Історик Ян у вирішальний момент відкриття пам’ятника не знищує героїчної легенди-міфа, знімає з голови берет, віддаючи тим самим шану капітанові Нуту.

Як підсумовує М.С. Медицька, у п’єсі «Мореплавець» “носії природного (морального) закону буття зіткнулися з носіями іншого життєвого закону, хай і відбито це у внутрішніх суперечностях, здебільшого індивідуалістських особистостей”. При цьому характерним є «прискіпливе письменницьке дослідження як “позитивних”, так і “негативних” полюсів драматичного конфлікту” [5, с. 75].

Отже, у реальній дійсності, як і в п’єсі «Мореплавець» Єжи Шанявського, перемагає легенда-міф, яка стає правдою життя і перемагає сіру буденність.

Майстерність Володимира Винниченка та Єжи Шанявського як драматургів проявилася передусім у творенні конфліктів, що випробовують персонажів п’єс «Брехня» і «Мореплавець» на моральну витривалість, на збереження власної гідності. Специфікою характеротворення є посилена увага до психологічного аспекту розкриття характерів дійових осіб, умотивованості їхніх вчинків.

Література

1. Винниченко В. Вибрані п’єси / В. Винниченко. – К.: Мистецтво, 1991. – 605 с.
2. Вороний М. Драма живих символів / М. Вороний // Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / упоряд. і приміт. Т.І. Гундорової. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 248-254.
3. Вороний М. В путях брехні («Брехня», п’єса В. Винниченка) / М. Вороний; упоряд. і приміт. Т.І. Гундорової // Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 255-270.
4. Лохіна Є. Пошуки морального абсолюту (ранні драми В. Винниченка) / Є. Лохіна // Слово і Час. – 2001. – №10. – С. 43-50.
5. Медицька М.С. Драматургія Єжи Шанявського: конфлікти й характери / М.С. Медицька // Мирослава. Літературознавчі статті, спогади, матеріали. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. – С. 71-83.

*Переклад наш. – Г.К.

6. Мороз Л.З. «...Сто рівноцінних порад». Парадокси драматургії В. Винниченка / Л.З. Мороз. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1994. – 206 с.
7. Ожоган Л. Морально-філософські антиномії у драматургії Володимира Винниченка / Л. Ожоган // Володимир Винниченко: у пошуках естетичної, особистої і суспільної гармонії. – Нью-Йорк, 2004. – С. 11-16.
8. Потебня А. Теоретическая поэтика / А. Потебня; сост., вступ. ст., комент. А. Муратова // Мысль и язык – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
9. Хороб С.І. Діалоги у відсвіті слова (Українська драматургія в типологічних зіставленнях) / С.І. Хороб. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 308 с.
10. Хороб С.І. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм) / С.І. Хороб: [монографія]. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 413 с.
11. Rzehak Wojciech. Opracowanie / Wojciech Rzehak // Szaniawski Jerzy. Żeglarz. – Kraków, 2011. – S. 63-79.
12. Szaniawski Jerzy. Żeglarz / Jerzy Szaniawski. – Kraków: Wyd-wo GREG, 2011. – 80 s.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 14.03.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Мафтин Н. В.*

THE PROBLEM OF CHOICE BETWEEN TRUTH AND A LIE IN THE PLAYS BY VOLODYMYR VYNNYCHENKO “LIE” AND BY JERZY SZANIAWSKI “ŻEGLARZ (SAILOR)”

H. H. Kuznetsova

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chain of Ukrainian Literature; 76018, Ivano-Frankivsk Shevchenko, Str., 57;
ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail galusyarys@gmail.com*

From the perspective of typological comparisons, the article deals with the dichotomy of the terms ‘truth – lie’ and ‘fact – myth’ in the plays by the Ukrainian and Polish playwrights. Moral and ethical representations are revealed in terms of interpersonal collisions between the characters, and the justification of their actions and behaviour.

Key words: *play, character, comparative analysis, morals, truth, lie, fact, myth.*